

Котвяковський Ю.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету

Шестаков В.О.,
здобувач СО «Магістр» за спеціальністю 081 – Право
Сумського національного аграрного університету

УДК 340.1

DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.2

ПОНЯТІЙНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ

Вступ. Питання ефективності законотворчої діяльності постійно перебуває у фокусі уваги суспільства і фахівців. Якщо на попередніх етапах розвитку юридичної науки дослідження цієї проблематики мали переважно теоретичний характер, то сьогодні все частіше спостерігаються спроби визначити конкретні критерії та показники якості законодавчого акта.

Ефективність законотворчої діяльності залежить від багатьох чинників, серед яких важливе значення має мова законодавства, стиль викладу. Важко знайти іншу сферу суспільної практики, де порушення логіки, неточність формулювань, невизначеність вжитих термінів зумовлюють появу значної кількості запитань, що вимагають додаткових пояснень та навіть дозволяють вільно трактувати зміст закону, нормативно-правового акта й неправильно його застосовувати.

Як відомо, бездоганних законів не існує і не існувало, відповідно проблема удосконалення законотворчої діяльності, майстерного володіння правилами законотворчої техніки є актуальною на кожному етапі розвитку суспільства. Допомогти в її вирішенні має прийнятий 24.08.2023 Закон України «Про правотворчу діяльність», який визначає основні принципи, що забезпечують якість та ефективність законодавства [1].

Питання понятійної визначеності як одного із важливих принципів законотворчої діяльності досліджували такі відомі вчені, як Н. Артикуца, А. Дутко, І. Жаровська, Н. Зайчук, М. Козюбра, А. Красницька, С. Лінецький, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Перерва, З. Погорелова, В. Риндук, А. Ткачук, О. Ющик та інші.

Аналізуючи напрацювання із зазначеної проблематики, можна констатувати, що значна увага в них приділяється питанням якості та ефективності законодавчих актів. Це зумовлено тим,

що на сучасному етапі кількість прийнятих законів, за даними Комітету виборців України, суттєво збільшилася, зокрема за період із 24 лютого 2022 р. по 24 липня 2023 р. було ухвалено 480 законів (із них за перший рік війни – 386) [2], проте їх якість достатньо часто викликає суперечки науковців і практиків та вимагає як покращення окремих законодавчих актів, так і вдосконалення законотворчої діяльності загалом.

Метою нашої статті є доведення важливості понятійної визначеності як одного з основних логічних принципів законотворчої діяльності. Досягнення зазначеної мети потребує аналізу мови законодавчих актів та основних вимог до законодавчого тексту.

Виклад основного матеріалу. Юридичні норми не можуть існувати поза визначеними мовними формами, оскільки вони покликані регулювати суспільні відносини. Право впливає на волю і свідомість людей лише за допомогою мови. З урахуванням цього особливо важливими в контексті ефективної законотворчої діяльності видаються правила і принципи логічної побудови нормативно-правових актів, стиль закону й використовується при його створенні мова, які забезпечують змістовну єдність між нормою права та її вираженням у законодавчому тексті.

Будь-яка система чинного законодавства фактично є певним ланцюгом нормативних міркувань. Логічна взаємопов'язаність його елементів формує необхідну семантичну послідовність, зумовлює зміст кожної правової норми, впроваджуючи процесуальні властивості в законотворчість. Виокремлюють чотири фундаментальні принципи законотворчої діяльності, які формують її логічні засади: 1) принцип адекватного відображення нормативно-право-

вих потреб, 2) принцип понятійної визначеності, 3) принцип модальної збалансованості й 4) принцип ретрибутивної забезпеченості [3].

Не применшуючи важливості інших принципів, звернемо увагу на принцип понятійної визначеності, який найбільше, на думку науковців, стосується мовної форми правової норми. «Мова закону – єдиний спосіб вираження думки законодавця, а правотворче мислення лежить в основі законодавчої діяльності. Тож мова – основний засіб формулювання правової норми» [3].

Зрозуміло, право не може відповідати соціальному призначенню, якщо при творенні правових норм не приділяти належної уваги формі. Справедливою вбачається думка Н.Артикуци, яка стверджує, що пошук ідеальної форми для реалізації правового змісту є надзвичайно важливим у законотворчості, оскільки ефективність закону та інших нормативних актів залежить від якості формулювання правових норм, всього законодавчого тексту, його відповідності основним критеріям щодо мови, термінології та стилю законодавчих актів. Мовна досконалість закону, максимальна точність і логічність у викладі правових положень, однозначне тлумачення й розуміння правових норм, суворості нормативності та стилістична довершеність викликають поважне ставлення суспільства до мови законодавства. Остання завжди повинна бути еталоном. Ігнорування правил законодавчої техніки, принципів законодавчого стилю, недотримання логіки викладу, суперечливість термінології та правових норм у законодавчих актах не лише мають негативний вплив на виконання зазначених правових положень, а й сприяють формуванню зневаги до «букви закону» і навіть викликають явище правового нігілізму [3, с. 31].

Підтримує думку щодо важливості дотримання правил правотворчої (нормотворчої, законодавчої) техніки і А. Красницька, вбачаючи під останньою систему засобів і прийомів створення законодавчих актів. Юридична техніка у правотворчості містить методики роботи над текстами законодавчих актів, прийоми найдосконалішого викладу думки законодавця чи інших суб'єктів правотворчості, вибір найдоцільнішої структури, термінології й мови тощо [5]. На мовному аспекті законотворчої техніки наголошують І. Шутак, І. Онищук, Л. Легін, маючи на увазі серед іншого весь комплекс виражальних засобів мови, зокрема термінологію, мовні кліше, метафори, мовні символи [6]. Ми у своє-

му дослідженні підтримуємо думку І. Жаровської, яка вважає, що законотворча техніка – це «один із засобів підвищення ефективності текстів нормативно-правових актів через систему правил та норм щодо техніко-правових аспектів викладу їх змісту, з точки зору його чіткості, ясності та доступності для учасників суспільних відносин» [7, с. 14].

Серед основних вимог до мови законодавчого акта особливе місце посідає логічність тексту, яка полягає в зрозумілості мови закону, що передбачає доступність для населення через використання законодавцем простого словникового запасу, застосування у процесі створення законодавчого тексту єдиної термінології, юридичних конструкцій, формулювань, уніфікованої мови. Кожному терміну повинна відповідати одна дефініція, і, навпаки, кожна дефініція має позначатися лише одним терміном.

Уніфікованість та стандартизованість формулювань у законодавстві – обов'язкова умова правильного та єдиного їх сприйняття адресатом. Використання спеціальної термінології під час розробки закону передбачає однозначність застосовуваних термінів та однакове їх тлумачення в усіх законодавчих актах. В іншому випадку можуть виникнути труднощі та спотворене розуміння змісту. Так, у тексті Сімейного кодексу України слово «чоловік» вживається із двома значеннями: 1. Особа чоловічої статі; протилежне жінка; 2. Одружена особа стосовно до своєї дружини [8], що значно ускладнює розуміння змісту: *Жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюб і сім'я (ст.6 п.7); Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік... (ст.3 п.2)* [9].

У цьому контексті справедливим видається твердження З. Тростюк: «Проблеми, пов'язані з термінологією законодавства, належать до тих, актуальність яких безсумнівна. Саме від їхнього правильного розв'язання залежить не тільки вирішення теоретичних дилем, а й питань правозастосування. Визначною є роль вивчення термінологічних проблем, адже ціна слова, букви чи навіть коми надзвичайно висока – долі конкретних людей [10].

Дослідники виокремлюють три етапи уніфікації сучасної української законодавчої термінології. На підготовчому етапі відбувається вибірка термінів, що підлягають уніфікації. Зазвичай вибірку отримують шляхом аналізу актуальних законодавчих актів. Під час другого етапу необхідно здійснити облік усіх україномовних позначень певної правової реалії. Важливим

є усунення архаїзмів і лексичних одиниць, які перебувають поза нормативною базою мови, а саме сленгу, аргю, вульгаризмів тощо. На фінальному етапі уніфікації аналізуються терміни, які залишилися у вибірці з позиції стійкості їх вживання в законодавчих текстах. Підсумком уніфікації повинно бути створення впорядкованої й несуперечливої системи термінології, яка сприятиме гармонізації використання різних законодавчих понять на практиці [11].

Однією з важливих рекомендацій до творців законодавства є мінімальне використання термінів, що належать до вузькоспеціалізованої лексики та можуть бути незрозумілими особам без спеціальної підготовки. Для забезпечення ясності законодавчої мови важливо включати в текст дефініції всіх використовуваних термінів, зокрема й тих, що стосуються інших галузей діяльності. Безперечно, норми-дефініції повинні ґрунтуватися на науковій основі, під час їх створення слід керуватися єдиними та уніфікованими (наскільки це можливо) принципами й досягненнями юридичної науки відповідної галузі. Наявність у тексті законодавчого акта офіційних юридичних визначень дозволяє забезпечити загальну зрозумілість законодавства, усуває можливість довільного тлумачення спеціальних термінів чи спотворення змісту.

Дефініції можуть включатися до тексту закону двома способами. У невеликих за обсягом законодавчих актах, у яких використовується незначна кількість понять, що потребують визначення, може бути складена окрема вступна частина (стаття або розділ), у якій містяться визначення (Стаття 1. Визначення термінів), а може бути визначення терміна за текстом закону, тобто спочатку наводиться його повне юридичне визначення, а в дужках вказується, що далі для позначення цього поняття використовується певний термін (Стаття 1. Закон України. 1. Закон України (далі – закон).

Безперечно, юриспруденція не може оперувати неточними чи хибними визначеннями. На жаль, правові дефініції в чинному законодавстві часто не відрізняються науковою досконалістю. Мають місце логічно непослідовні, недостатньо повні визначення, які неточно відображають сутність того чи іншого явища, ігноруючи його суттєві ознаки. Завдання законотворця полягає в тому, щоб, відповідно до поставленої мети, знайти таку дефініцію, яка послідовно відображатиме найсуттєвіші ознаки конкретного явища і забезпечуватиме надійне його використання в правозастосуванні.

Лаконічність – ще одна вимога до мови законодавчих актів. Мова законотворчості вимагає максимальної економії, компактності законодавчих формулювань. Не слід викладати зміст закону занадто довгими реченнями, оскільки складні текстові конструкції призводять до втрати їхнього сенсу. Використовувані терміни повинні бути короткими й однослівними. У тексті законодавчих актів слід уникати, якщо це можливо, складнопідрядних речень із кількома підрядними, дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами. Речення типу *«Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу»* [9] є достатньо складними для сприйняття адресатом.

Вимога точності мови полягає в найповнішому і правильному відображенні змісту правового поняття. Точність формулювання виразів, юридичних термінів є, за словами А. Красницької, першоосновою мови законодавства. З огляду на те, що закони містять обов'язковий еталон поведінки, модель майбутньої поведінки людини, двозначність чи інші мовні огріхи є неприпустимим явищем. Неточність словесного втілення правової норми, відсутність єдності понять і термінів зумовлює неправильне розуміння законодавчого акта й надалі неправильне його застосування. Тож ступінь точності в мові юридичного документа має бути вищою, ніж у будь-якому іншому тексті [5, с. 112]

Для найбільш чіткого уявлення про досконалу, точну законодавчу мову слід звернутися до дефініції самих законодавчих термінів, які становлять його основу. Законодавчі дефініції повинні адекватно відображати сутність означуваного явища. Складність полягає в тому, що абсолютно всі характеристики означуваного явища охопити, як правило, неможливо, а сформульоване законодавче визначення повинно максимально повно й точно відображати об'єктивну дійсність.

У тексті закону необхідно забезпечити абсолютну точність вираження кожного речення, словосполучення та слова, що унеможливуватиме різнотлумачення. Закон повинен чітко

й жорстко визначати межі правових дозволів, вимог та заборон, усувати можливість різного їх розуміння. Використання в тексті закону нечітких висловлювань є неприпустимим. Наприклад, слова типу «інші», «подібні», «аналогічні» (якщо немає обґрунтувань для однозначного їх розуміння, і невідомо, чим керуватися при їхньому тлумаченні), негативно впливають на точність розуміння правових норм. Прикладом може слугувати ст. 173 Кодексу адміністративного судочинства України, згідно з якою «дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та *інші подібні дії*, що порушують громадський порядок і спокій громадян» [12]. Також слід уникати використання таких фраз, як «теж саме», «вищезазначене» та інших, які дозволяють розширено тлумачити вказівки, що вже сформульовані в тексті законодавчого акта.

Оцінка точності законодавчого акта в багатьох випадках покладена на орган чи особу, які будуть його застосовувати, проте переважно від законодавця залежить межа цього суб'єктивного розуміння закону та можливість його ситуативного тлумачення під час правозастосування. Максимально чітке та зрозуміле викладення вимог нормативного акта шляхом використання точних та докладних термінів може визначити подальше функціонування даного законодавчого акта в різних ситуаціях. Допомогти в цьому має Єдиний глосарій правових термінів, який буде відкритою публічною інформацією у формі відкритих даних і надаватиметься безоплатно [1].

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження дозволяє дійти висновків, згідно з якими основними критеріями оцінки якості законодавчого тексту треба вважати точність, однозначність, зрозумілість, стислість, уніфікованість, стандартизованість, логічність. Важливо оцінювати текст кожного законодавчого акта зокрема й через призму цих лінгвістичних параметрів і шукати оптимальні способи формулювання законодавчої думки.

Текст будь-якого законодавчого акта повинен бути вичерпно зрозумілим, його зміст не повинен втрачатися серед неточних фраз, здатних мати кілька значень. Зрозуміло, що поєднання повноти правового регулювання, лаконічності й чіткості, а, отже, зрозумілості закону можливе насамперед через ґрунтовне засвоєння й досконале використання правил законодавчої техніки. Лише в такому випадку законодавець зможе досягнути найбільшої відповідності між ідеєю

та нормативним формулюванням, сенсом норми права та її текстовим вираженням.

Отже, дотримання принципу понятійної визначеності в законотворчій діяльності дозволить забезпечити ефективність правозастосування, єдність розуміння правових норм, сформувати чітку систему правил створення законодавчих текстів, що мінімізує можливість спотворення правової норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про правотворчу діяльність : Закон України № 3354-IX від 24.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20?fbclid=IwAR1QbLxy3k0c5cP2MTKk3NdqknaBAYebnxD1s37oynfxuTu4p0yf5W0aJ-Q#Text> (дата звернення : 17.02.2024).
2. Верховна Рада за півтора року повномасштабної війни ухвалила рекордну кількість законів. URL : [https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3744561-rada-pid-cas-povnomasstabnoi-vijni-uhvalila-rekordnu-kilkist-zakoniv-kvu.html](https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3744561-rada-pid-cas-povnomasstabnoi-vijni-uhvalila-rekordnu-kilkist-zakoniv) (дата звернення : 10.02.2024)
3. Теліпка В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/17-Konst_pravo_Telipko_CD.pdf (дата звернення : 10.02.2024).
4. Артикуца Н. В. Якість законодавчого тексту у світлі юридико-лінгвістичних вимог. *Сучасний вимір держави та права* : зб. наук. праць. Миколаїв, 2008. С. 30-32.
5. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Парламентське вид-во, 2006.
6. Шутак І. Д., Онищук І. І., Легін Л. М. Юридична техніка в схемах і таблицях: курс лекцій. Дрогобич : Коло, 2016. 234 с. URL : <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/223/1-9.pdf> (дата звернення : 06.02.2024).
7. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. 20 с. URL : <http://www.disslib.org/dostupnist-prava-teoretyko-pravovi-problemy.html> (дата звернення : 04.02.2024).
8. Словник UA. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D1%87%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BA> (дата звернення : 06.02.2024).
9. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. ст.135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення : 06.02.2024).
10. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Київ: Атіка, 2003. 144 с.
11. Шестакова С.О. Правова термінологія і проблеми її упорядкування. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Філологічні науки*. Вип.263. Київ, 2017. С.75-82.
12. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36 № 37. ст.446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>. (дата звернення : 08.02.2024).

Котвяковський Ю.О., Шестаков В.О. ПОНЯТІЙНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ

У статті досліджується один із важливих принципів законотворчої діяльності – понятійна визначеність. Актуальність обраної проблематики зумовлена постійним збільшенням кількості законодавчих актів і достатньо часто суперечливим формулюванням нормативних приписів. Акцентується, що ефективність законотворчої діяльності залежить від багатьох чинників, серед яких важливе значення має мова законодавства, стиль викладу. Здійснено аналіз мови окремих законів та основних вимог до законодавчого тексту. Доведено важливість дотримання правил законотворчої техніки як однієї з умов створення ефективних законодавчих актів. Основними критеріями оцінки якості законодавчого тексту визначено точність, однозначність, зрозумілість, стислість, уніфікованість, стандартизованість, логічність. Стверджується, що для забезпечення ясності законодавчої мови важливо включати в текст дефініції всіх використовуваних термінів, зокрема й тих, що стосуються інших галузей діяльності. Наголошується на необхідності уніфікації сучасної української законодавчої термінології, підсумком якої повинно бути створення впорядкованої й несуперечливої термінологічної системи, яка сприятиме гармонізації використання законодавчих понять на практиці. У тексті закону необхідно забезпечити абсолютну точність вираження кожного речення, словосполучення та слова, що унеможливилюватиме різнотлумачення. Доведено, що законодавець зможе досягнути найбільшої відповідності між ідеєю та нормативним формулюванням за умови зрозумілості й точності законодавчого тексту, зміст якого не втрачається серед незрозумілих фраз, здатних сприйматися по різному адресатом. Дотримання принципу понятійної визначеності в законотворчій діяльності дозволить забезпечити ефективність правозастосування, єдність розуміння правових норм, сформувати чітку систему правил створення законодавчих текстів, що мінімізує можливість спотворення правової норми.

Ключові слова: понятійна визначеність, законодавча техніка, точність, зрозумілість, уніфікованість, стандартизованість, логічність.

Kotviakovskiy Yu.O., Shestakov V.O. CONCEPTUAL CLARITY AS A NECESSARY CONDITION FOR EFFECTIVE LEGISLATION

In the article, one of the important principles of legislative activity – conceptual clarity is researched. The relevance of the chosen issue is driven by the constant increase in the number of legislative acts and often contradictory formulations of normative provisions. It is emphasized that the effectiveness of legislative activity depends on various factors, among which the language of legislation and the style of exposition play a significant role. An analysis of the language of specific laws and the basic requirements for legislative text for its effective implementation is conducted.

The importance of adhering to legislative techniques as one of the conditions for creating legislative acts is demonstrated. The main criteria for assessing the quality of legislative text are defined as accuracy, clarity, understandability, conciseness, uniformity, standardization, and logical coherence. It is argued that to ensure clarity in legislative language, it is important to include definitions of all used terms in the text, including those related to other fields of activity.

The necessity of unifying contemporary Ukrainian legislative terminology is emphasized, aiming to create an organized and non-contradictory terminological system that will contribute to the harmonization of the use of legislative concepts in practice. It is asserted that in the field of lawmaking, there is a need to adhere to maximum economy and conciseness in formulating legal norms. It is important to avoid overly long sentences in legislative texts, as complex constructions may lead to a loss of meaning. The text of the law should ensure absolute precision in expressing each sentence, phrase, and word, preventing any misinterpretation. The law should clearly and firmly define the boundaries of legal permissions, requirements, and prohibitions, eliminating the possibility of varied understandings. The use of ambiguous statements in the legislative text is unacceptable.

It is proved that the legislator can achieve the highest correspondence between the idea and normative formulation provided the legislative text is clear and precise, and its content is not lost among incomprehensible phrases that can be interpreted differently by the audience. The main criteria for evaluating the quality of legislative text should be considered as accuracy, clarity, comprehensibility, conciseness, uniformity, standardization, and logic. It is important to assess the text of each legislative act individually and through the lens of these linguistic parameters, seeking optimal ways to formulate legislative intent. Adhering to the principle of conceptual clarity in legislative activities will allow ensuring the effectiveness of legal application, unity of understanding legal norms, and the formulation of a clear system of rules for creating legislative texts, minimizing the possibility of distorting legal norms.

Key words: conceptual clarity, legislative technique, accuracy, clarity, uniformity, standardization, logical coherence.